

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР*

Ярослав КАЛАКУРА

доктор історичних наук, заслужений професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Розглядаються сучасний стан і динаміка нарощування знань про витоки, основні етапи формування, сутність і структуру української духовності як інтегрального вияву духовної культури українського народу, його ціннісних орієнтацій. Показано, що українська духовна культура виступає як міждисциплінарна наукова і прикладна проблема, яка може бути найбільш ґрунтовно, системно та всебічно досліджена в контексті українознавства як інтегрованої системи знань про Україну та українство.

Виявлено деякі прогалини і виокремлено недостатньо досліджені аспекти проблеми, викладено низку пропозицій щодо подальшого її вивчення та впровадження результатів у практику вищої роботи в системі освіти, науки та засобів масової інформації.

Ключові слова: історіографія, духовність, українська духовність, духовна культура, українознавство, формування духовності, структура духовності, криза духовності, духовні традиції, стратегія духовності.

Дослідження української духовності належить до винятково актуальних проблем і пріоритетних напрямків українознавства як інтегрованої системи знань про Україну і українство, інтерес до якої помітно зріс за минуле двадцятиріччя під впливом новітнього українського відродження. Актуальність наукового осмислення духовних чинників модернізації українського суспільства особливо підвищується на тлі затьняної економічної, соціальної і політичної кризи, тотальної корумпованості олігархічної влади, занепаду моралі і культури, недооцінки освіти і науки, глобалізаційних процесів у сучасному світі. Під загрозою духовної агресії і втрати духовного суверенітету опинився інформаційно-культурний і духовний простір України, а з погляду перспективи це не менш важливо як політична й економічна незалежність. Українським є сучасний український духовний простір у науці, освіті, мистецтві та комунікаційних засобах масової інформації, Інтернеті.

Ось чому українські інтелектуали і моральні авторитети переконливо закликають до усвідомлення того, що подолати кризові та інші негативні явища і вистояти перед реальними загрозами неможливо без зміни суспільних пріоритетів, їх переорієнтації із матеріально-споживацьких на духовно-ментальні цінності, без духовного оновлення всього суспільства. У цьому контексті підвищується роль наукового осмислення духовних надбань українського народу, духовного осердя національної культури і ustalених традицій.

З відновленням державної незалежності України українська історіографія зробила помітний поворот до духовних, антропологічних та цивілізаційних засад історичного процесу, історичної пам'яті, людиноцентризму, інтелектуальної історії, що відкриває можливість дедалі повніше інтегруватися у світовий історіографічний простір. Як відомо, ще із 1970-х років нові лідери школи «Анналів» (третє покоління) Е. Ле Руа Ладюрі, М. Ферро, Ж. Ле Гофф, виходячи з того, що в людині закладено два начала – духовне і матеріальне, які мають розвиватися в гармонії, стали утверджувати ідею повороту від соціально-економічної історії до сфери

духовного і культурного життя суспільства, історії інтелекту та ментальностей. У світовій гуманітаристиці, включаючи й українознавство, простежується акцент на структурний аналіз культури і духовності, їх гуманістичне розуміння. Духовність розглядається як внутрішній світ людини і суспільства, вияв моральної атмосфери і культури інтелекту, освіченості, усталеного світогляду, свідомості, гідності, громадянської позиції.

Українська історіографія має давню цивілізаційно-культурологічну традицію, започатковану народною творчістю, мислителями і літописцями княжої та козацько-гетьманської доби, підхоплену Г. Сковородою, а відтак професійними істориками та філософами, діячами церкви XIX–XX ст. Принагідно нагадаємо, що М. Драгоманов, наприклад, задумав створити нарис історії цивілізації України ще наприкінці XIX ст. [8]. До таких проектів долучалися М. Максимович, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, Т. Зінківський, І. Франко, М. Грушевський, О. Потебня, Д. Чижевський, І. Крип'якевич, В. Возняк, В. Вернадський, а пізніше Д. Антонович, С. Петлюра, Д. Донцов, І. Липа, І. Огієнко, В. Липинський, М. Хвильовий, І. Лисяк-Рудницький, Є. Маланюк, М. Рильський, В. Шинкарук та ін.

У сучасній Україні сформувались і діють досить потужні академічні та вишівські осередки культурологічних досліджень, зокрема, в інститутах філософії ім. Г.С.Сковороди (директор акад. М. Попович), історії України (директор акад. В. Смолій), мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (директор акад. Г. Скрипник), функціонує Інститут культурології НАМУ (директор акад. Ю. Богущий), значне місце проблемам традиційної і духовної культури відводять у своїй діяльності ННДІУВІ (директор акад. П. Кононенко), його відділи, регулярно проводяться наукові конференції, ведеться підготовка фахівців із культурології. Важливою стала Міжнародна науково-практична конференція у форматі круглого столу «Традиції культури в українознавстві. Традиції та сучасні тенденції розвитку», проведена під егідою ННДІУВІ у листопаді 2012 р. Великою

* В основу статті покладено доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції у форматі круглого столу «Проблеми культури в українознавстві. Традиції та сучасні тенденції розвитку» (8–9 листопада 2012 р., м. Київ).

популярністю користується творчий доробок таких знаних культурологів, як В. Андрущенко, С. Безклубенко, В. Борисенко, Т. Возняк, Т. Гриценко, Т. Гончарук, І. Дзюба, М. Жулинський, О. Забужко, І. Зязун, М. Закович, А. Кондратюк, П. Кононенко, П. Кралюк, В. Кремень, В. Куширець, Л. Левчук, М. Михальченко, І. Надольний, М. Обушний, О. Павлова, М. Попович, Є. Сверстюк, І. Тюрменко, В. Шейко, Л. Чупрій, М. Юрій та ін. Зусиллями істориків, філософів, етиків, культурологів, етнологів, соціологів, психологів, представників інших галузей знань підготовлено і оприлюднено великий масив наукових і науково-популярних праць, навчальних посібників, присвячених українській культурі, її історії, структурі, місцю в ній духовних цінностей. Відрадно, що на зміну конфронтації між представниками офіційної гуманітаристики і богословами, замість спроб сконструювати так звану радянську духовність, в якій не знаходилося місця для Творця, Бога, прийшли порозуміння і спільні проекти. І це цілком виправдано, адже підвалини української духовності, її традиції закладалися та утверджувалися під благотворним впливом народних вірувань, а відтак християнства [26, 35]. Разом з тим поняття духовності є ширшим, ніж релігійність, хоча обидва пов'язані між собою, стосуються внутрішнього світу людини і суспільства в цілому.

В українській історіографії, як і в гуманітаристиці загалом, дедалі більшої питомої ваги набуває ключова проблема культури – духовні цінності, що розглядаються як інтегральний вияв людської психіки, морально-етичних якостей. Вже маємо й декілька історіографічних студій, автори яких здебільшого дотично торкаються й питань духовної культури та духовності. З-поміж них заслуговують уваги праці Л. Горенко, С. Дровозюка, К. Кислюка, І. Колісник, П. Кононенка, Ю. Корбуша, О. Удода, Л. Якиминської та ін., включаючи й автора цієї розвідки [2, 3, 9, 18, 19, 20, 22, 23, 41]. Низка важливих аспектів історіографії духовності культури порушена у працях польських та російських авторів [13, 25, 28, 52, 53].

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб дати історіографічний зріз стану дослідження сутності духовної культури українського народу, шляхів і основних тенденцій її формування, виявити упущення і сформулювати пропозиції як щодо подальшого, більш поглибленого вивчення проблеми з погляду українознавства та його центрів, так і практичних шляхів подолання дефіциту духовності в суспільстві. Зроблено акцент на виявленні особливостей української духовності в контексті сучасних модернізаційних та глобалізаційних процесів, узагальнення досвіду та опрацювання рекомендацій, спрямованих на подолання негативних явищ у цій сфері.

Якщо інтегрувати історію культури українського народу, її духовному сегменту, культурі повсякденності, її духовним засадам [11, 12, 32, 34, 36], численні навчальні посібники [17, 24, 27, 38, 40, 42, 43, 46], то можна виокремити низку **тематичних напрямів, за якими відбувається вивчення проблеми духовності**, і в такий спосіб з'ясувати найбільш характерні тенденції її дослідження. **По-перше**, продовжується пошук відповідей на питання, що розуміється під духовністю, що таке українська духовність, як вона ув'язується з культурою, які її структурні

елементи і форми вияву. І хоч сучасна наука ще не дала однозначної відповіді на них, але окреслила найбільш характерні підходи до їхнього розуміння. **Українська духовність трактується як надзвичайно складний і багатограний інститут суспільного буття з етнічним забарвленням, у якому переломлюється насамперед духовний світ і моральний образ людини та суспільства і який виступає мірилом їх ціннісних орієнтацій**. Духовність людини і суспільства виявляється в їхній готовності та здатності до позитивних фундаментальних перетворень, духотворних дій, самовдосконалення.

Новітня історіографія, формулюючи відповіді на поставлені та інші питання, приходять до висновку, що духовність має **два взаємозв'язаних виміри: загальнолюдський і національний**. Духовність українського народу як одного із найдавніших народів на землі, з одного боку, невіддільна від цивілізаційних надбань всього людства, а з другого – є виявом специфіки його морального світу, внутрішнього психічно-емоційного і релігійного життя, вона виступає як суспільне явище, що склалося історично і перебуває у постійному розвитку. Культура і духовність – це цивілізаційні ознаки кожної нації, в тому числі й української, без яких вона не може існувати і втрачає перспективу. Не випадково марксистське гасло стирання національних особливостей і курс на формування так званої нової спільності – радянського народу – вели до нівелювання самобутності націй. Антиподом духовності є бездуховність, тобто аморальність, меркантильність, низька культура поведінки і спілкування, гонитва за матеріальними благами. Ігноруючи духовність, людина стає черствою, цинічною, егоїстичною, жорстокою, байдужою до чужої біди, вона втрачає здатність виявляти любов, ніжність, жертвність, співчувати іншим людям і допомагати їм.

Автори більшості досліджень сходяться на тому, що національна культура і національна свідомість – це два крила духовного світу людини і нації, а найбільшою цінністю є сама людина як уособлення і носій таких понять, як побожність, порядність, свобода, справедливість, рівність, солідарність, демократія. Вершиною морального ставлення до особистості виступає повага і любов до ближнього, а віра і любов до Бога наближає людину до вічності. Разом з тим духовність – це не тільки віра в Бога, але й внутрішня гармонія, пошук смислу життя, прагнення до досконалості. У цьому зв'язку варто звернути увагу на те, що антропоцентризм в українській історіографії та українознавстві має свою специфіку: йдеться про дослідження унікального поєднання індивідуального, або особистісного, з колективним началом (віче, громада, козацька рада, родина, кооперація). І. Лисяк-Рудницький вказував на стихійний антропоцентризм української культури, спрямований на удосконалення особистості, органічно поєднаний з підвищеним почуттям любові до рідного краю, природи, пісні, із збереження національних звичаїв, народних обрядів, внутрішньої релігійності [29]. Духовність – це і патріотизм, і любов до праці. І. Франко, торкаючись національного характеру і формулюючи основний закон людяності, застерігав від духовного ледарства і наголошував, що неробство – найбільше зло, а праця – добро і радість. Головну підвалину поступу вчений вбачав у

«почутті любові до інших людей, до громади, до свого народу» [44, 302].

По-друге, новітня історіографія, насамперед завдяки напрацюванням представників історичної та соціальної психології, окреслила структуру духовності. На думку науковців, вона включає не менше **семи** компонентів, зокрема: 1) **духовні потреби і духовно-ціннісні орієнтири**, причому потреби не лише засвоювати цінності, але й творити їх. До індивідуальних цінностей дослідники відносять інтереси, погляди, ідеали, а також такі риси, як людяність, справедливість, жадоба до знань; 2) **вчинково-поведінковий компонент**, під яким розуміють духовний тип поведінки, духовний саморозвиток, духовні вчинки; 3) **когнітивно-інтелектуальний компонент**, представлений такими рисами, як допитливість, самостійність, критичність мислення тощо; 4) **вольовий компонент**, що виявляється в таких рисах, як цілеспрямованість, наполегливість, саморегуляція; 5) **почуттєво-емоційний компонент**, куди відносять такі якості емоційної сфери, як любов, віра, надія, совість; 6) **гуманістичний компонент** виявляється у ставленні до людини, здатності до співчуття, робити добро; 7) **естетичний компонент** відображає чуттєво-емоційне ставлення до навколишньої дійсності, прагнення до гармонії, краси, досконалості [21, 30, 33]. Наявність цих та інших компонентів надає людині і суспільству цілісності, а людина духовна володіє великою силою протистояти Злу, творити і захищати Добро.

По-третє, більшість дослідників сходяться на думці, що українська духовність, як і духовність загалом, – явище історичне, яке пов'язане з різними епохами і формами суспільної свідомості та організації знання, із зародженням і розвитком вірувань. Уже в первісному суспільстві існували певні уявлення про духовність як внутрішню властивість людини. На це вказував Арістотель, який чи не вперше у філософській думці відокремив духовне від тілесного людини. Духовність була і залишається наріжним каменем всього історичного шляху українського народу. Не випадково до цієї теми у різні періоди вдавалися мислителі Київської та Галицько-Волинської держав, просвітителі козацько-гетьманської доби, інтелектуали модерної України: Г. Сковорода, Т. Шевченко, Б. Грінченко, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, Д. Чижевський та ін. Провідну роль в осмисленні та популяризації християнської духовності, християнського гуманізму відігравала українська релігійна філософія (Іларіон, І. Гізель, Ф. Прокопович, П. Могила, С. Яворський, В. Липківський, А. Шептицький та ін.). До речі, як підкреслює Ф. Медвідь, А. Шептицький розглядав церкву як гуманістичну, освітню і виховну інституцію, покликану вносити у суспільне та індивідуальне життя моральні цінності, людинолюбство та добротність [31, 172–173]. Разом з тим історично склалося так, що впродовж століть українські землі перебували у складі чужих держав, Російської, Австро-Угорської та Радянської імперій, в яких українська духовність опинялася в тіні чужих духовних цінностей і всіляко нищилася. Це сформувало певний стереотип вторинності, меншовартості та провінціалізму духовних скарбів українського народу, його культури й мови, породило малоросійство як наслідок, за словами В. Липинського, тривалої бездержавності. Відомий український

письменник і філософ Т. Зінківський називав квазіінтелігентами тих представників міщанства, які символом культури вважали все «московське», включаючи й російську мову, а справжня інтелігенція може сформуватися лише на національному ґрунті.

Серед фундаторів історичного підходу до генези духовності українського народу як до ключового компонента національної культури провідне місце посідає І. Крип'якевич. Він вбачав її основи у взаєминах людини і природи, віри і церкви, освіти і науки, громадянства й держави, села і міста, народу і нації, мови і мистецтва, побуту і господарського життя [16]. Цю традицію на сучасному етапі підхопив і модернізував М. Юрій у ґрунтовній праці «Соціокультурний світ України» [49]. Автор акцентує увагу на специфіці історичного шляху України, етногенезу українського народу, межовості його ментального розвитку між Сходом і Заходом та їх впливу на духовність нації. Духовність – не застигла сталість, а динамічний процес самовдосконалення, в епіцентрі якого перебувають українські цінності, культурно-духовна спадщина предків, основи яких закладалися в епоху трипільської і мізинської культур, збагачувалися в княжу та козацько-гетьманську добу, в часи українського ренесансу, романтизму, просвітництва, Української революції та національно-визвольних змагань. Українська духовність пройшла жорстоке випробування на міцність у роки визвольних змагань, часи сталінських репресій і голодоморів, у період Другої світової війни та повоєнних лихоліть. Камертон української духовності задають моральні авторитети минулого й сьогодення: Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Шашкевич, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, С. Петлюра, А. Шептицький, І. Огієнко, О. Теліга, В. Стус, В. Чорновіл, І. Дзюба, Ліна Костенко, Є. Сверстюк та ін. У їх спадщині сфокусовано життєдайне духовне коріння, що продовжує живити сучасну культуру, духовність, моральність, етику й естетику. На їхніх зразках виховувались і продовжують формуватись нові покоління української нації. Фортецею української духовності був і залишається Київ з його пам'ятками культури, архітектури, образотворчого мистецтва, з великим інтелектуальним, науковим, освітянським і літературно-мистецьким потенціалом [14, 15]. Як наголошував І. Лисяк-Рудницький, культурно-духовний потенціал України з княжої і козацько-гетьманської доби, з часів Києво-Могилянської та Острозької академій, появи університетів виступав донором інших культур, її духовними соками «годувалися чужі панівні держави й культурні організми» [29]. Водночас, як зазначає І. Колесник, для культурного життя українського народу з погляду ретроспективи було характерним переривання часу у вигляді певних «хронологічних розривів». Це знайшло відображення у метафорах «руїна» та «культурно-національне відродження» [20, 28]. Йдеться про своєрідні «антракти» – Руїна другої половини XVII ст., період дезінтеграції традиційного українського суспільства з полково-сотенним устроєм другої половини XVIII ст., його провінціалізація; доба деукраїнізації та тотальної русифікації (остання третина XIX ст. Російської імперії та 1930–1970-ті роки радянських часів). З цього приводу І. Дзюба зазначав, що тоталітарний режим насаджував

«нову», так звану радянську, духовність, а точніше, псевдодуховність. Паралельно відбувалося «вербування мізків» з України на службу іншим республікам, насамперед Російській Федерації.

На тлі історичного минулого непокоїть і сучасна ситуація, названа поетом М. Дяченком «безукраїнням», яка й породжує національно-культурну і духовну деградацію, супроводжується деукраїнізацією навіть на рівні повсякденності. Україна продовжує перебувати в умовах окупації чужої мови, московської церкви, чужих чиновників, російської історії, російських теле-серіалів, іноземних телешоу та реклами тощо, а значить, і чужих цінностей, чужої історичної пам'яті. Принагідно варто нагадати про колосальну роль правдивої історії у формуванні духовності, необхідність спростування успадкованих з радянських часів стереотипів, які наполегливо регенерує сучасна російська історіографія і прагне активно поширити в Україні через засоби масової інформації та п'яту колону. Йдеться, насамперед, про намагання привласнити київську спадщину, кинути тінь на творчість класика української історії М. Грушевського, який понад сто років тому блискуче довів автохтонність українців, ув'язав їх коріння з добою пізнього палеоліту, викрив фальшивість концепції спільної колиски і духовну спорідненість українського та російського народів.

Досі не посів належного місця в нашій духовній історії видатний державний діяч і мислитель, борець за соборність і незалежність України гетьман І. Мазепа. Російська історіографія, за невеликим винятком, і сьогодні продовжує паплюжити цю постать, підспівуючи батюшкам московської церкви. За аналогією принижуються й такі політичні діячі, як С. Петлюра, Д. Донцов, Є. Коновалець, С. Бандера, Р. Шухевич та ін., паплюжаться герої Крут, українські шістдесятники. У відповідь на таке ставлення до українських святих за ініціативою громадськості у багатьох населених пунктах проводяться Свята Героїв, покликані відродити український дух звитяги і нескореності.

По-четверте, у ряді праць наголошується на значенні національних традицій як «естафетної палички» української духовності, засобу передачі їх від покоління до покоління. До найбільших цінностей української духовності дослідники відносять українську мову як моральну опору і носія національної свідомості та культури, вияв глибинної душі українського народу, в якій акумулюється його велич, невмирущість і унікальна ментальність. Відродження духовності неможливе без відродження, розвитку і захисту української мови, її очищення від суржику і накинутаго нам лихослів'я.

Українська духовність перебуває у діалектичному взаємозв'язку з ментальністю українського народу, яка, незважаючи на те, що формувалася в несприятливих умовах тривалого перебування у складі чужих держав, в умовах агресивного середовища, все ж зберегла не тільки такі самобутні ознаки, як гордість, героїзм, добро і милосердя, але й пристосованість [39, 45, 47, 48]. Бездуховність – це ризик до самознищення і деградації особистості. Чим вищий духовний стан людини, багатший і різноманітніший її моральний дух, тим вищий інтерес до життя, більший шанс реалізувати свій потенціал і бажання творити добро, допомагати іншим. Формування духовності неможливе без розвитку творчого начала в усій діяльності,

без постійного устремління пізнати і самоудосконалити самого себе і навколишній світ.

По-п'яте, чільне місце в новітній історіографії посідає проблема формування духовності, суспільної і особистої моралі та свідомості в сучасних умовах. Автори порушують питання про роль сім'ї, родини, школи, суспільства, держави, церкви у вихованні духовності, висловлюються на захист духовного простору, духовного суверенітету від руйнації, необхідності відсічі і опору духовній агресії, адже на її боці ЗМІ, відео, кіно, театр, естрада тощо. Як справедливо зазначає І. Дзюба, значна частина ЗМІ працюють на пониження морального рівня і примітивізацію запитів і смаків, паразитують на національній несформованості, на глибокій зрусифікованості суспільства, вдаючись до компрометації української культури і українства взагалі [7]. Духовний простір в освіті, науці, мові, засобах масової інформації, культурі, мистецтві, а також у політиці і релігії досі не набув українського обличчя, не досяг національних стандартів. Тим часом український народ за свою багатовікову історію виробив власний духовний еталон, який базується на позитивних цінностях як дохристиянських, так і християнських часів. Прийняття християнства відповідало емоційно-чуттєвій домінанті української вдачі [57]. У цьому зв'язку Д. Слободянюк цілком справедливо зазначає важливість повернення до православної антропології Памфіла Юркевича [37], його філософії серця як «осердя морального життя людини». Вчений наголошував, що «людині потрібен мир із самим собою і душевний мир» [50, 76].

Не зайвим буде нагадати, що серед багатьох чинників, які впливали на духовний світ Тараса Шевченка, чи не найголовнішу роль відіграла Біблія. З дитячих літ він зацікавився Святим Письмом і виховувався в релігійному дусі. Вже в перших рядках біографії Т. Шевченка писав, що, будучи учнем дяка, вивчав граматику, «Часословець» і Псалтир, вивчив напам'ять псалми і колядки, що залишило глибокий слід у його творчості, її молитовних традиціях. Залучення біблійних текстів до творів мало природний характер як для людини віруючої, що надихало його на заступництво України, відстоювання інтересів простого люду, готовність принести своє життя в жертву заради спасіння нації [5, 6].

Соціологія останніх років засвідчує, що найбільш визнаним поведирем духовності українського народу виступає церква, трохи не єдиний інститут, що намагається протистояти моральній деградації. Потужною перешкодою для повноцінного виконання цієї функції і домінування у сфері духовного життя є міжконфесійне взаємопоборення, а підігрівання міжрелігійних суперечностей, політизація конфесійної належності українців, їхнє ставлення до релігійно-духовного життя і обрядовості завдають шкоди утвердженню української ідентичності й духовної соборності та єдності. Не можна оминути певної роздвоєності особистості: з одного боку, традиційними стали ритуали хрещення, вінчання, а з другого – вражають факти, коли після цих обрядів багато хто не дотримується християнських заповідей. Життя показує, що той, хто не виконує Закону Божого, неминує ігнорує виконання Конституції і законів держави. Разом з тим не може не тішити, що українська молодь, хоч і повільно, але духовно одужує, вона потягнулася до неповторної і дивовижної

краси рідної природи, мови, до віри, християнської церкви, не втратила інтересу до історії, знань, вищої освіти, музики, пісні, танцю, образотворчого мистецтва. Водночас викликає тривогу те, що чимало молодих інтелектуальних сил України, котрі здобули освіту за рубежом, не повертаються на Батьківщину, а шукають заробітків у чужих країнах.

Колосальна роль у збереженні та примноженні української духовності належить історичній пам'яті, історичній науці та іншим українознавчим дисциплінам. О. Удод ґрунтовно дослідив і переконливо показав великий аксіологічний потенціал історичної науки, її роль у формуванні духовних цінностей українського народу [41]. Вивчення української історії, літератури, географії, рідної мови створює надійний фундамент, який живить духовність, допомагає забезпечити духовний зв'язок кожного нового покоління з попередніми, з їх культурною і духовною спадщиною. Поняття духовної культури невіддільне від поняття патріотизму, національної гідності.

Однією з особливостей українських реалій, з погляду духовності, є досить потужний і штучно роздмухуваний певними політичними силами регіоналізм, акцент на формування регіональних ідентичностей на шкоду загальнодержавній ідентичності, що супроводжується різними проявами так званої регіональної духовності (АРК, Донбас, Південь, Слобожанщина, Галичина), причому подекуди їх поширення відбувається не на українських цінностях, стимулюється окремими представниками нинішньої влади і частиною місцевого політикуму проросійської орієнтації. В. Дудченко справедливо вказує, з одного боку, на необхідність розриву з старими цінностями, що їх насаджувала комуністична пропаганда, а з другого – на небезпеку духовної маргіналізації та деградації сучасного суспільства, нав'язування такої шкали цінностей, в якій пріоритетними є максимальне збагачення, жорстокість, вседозволеність [10]. Діти багатьох високопосадовців, як і деякі батьки, демонструють розкішний, аморальний спосіб життя, брутальну поведінку, смисл якого зводиться до розваг, при цьому такі цінності, як освіченість, знання, культура, моральність, совість та ін., зазвичай ігноруються. Виявляється, що значна частина батьків не має уявлення про основи і шляхи формування духовності.

Підсумовуючи характеристику історіографічного образу української духовності, необхідно звернути увагу і на певні прогалини. Недостатньо з'ясовується взаємодія духовності і влади, ролі останньої в духовному відродженні та очищенні суспільства, у виробленні та реалізації стратегії духовності, методів діагностики бездуховності. Необхідне як удосконалення законодавчої бази, так і виконання діючого Закону України «Про захист суспільної моралі» (2003 р.). На часі підвищення відповідальності за моральне розтління молоді, заохочення недержавних українських за своїм устремлінням культурно-мистецьких організацій і подальшу гуманізацію культурної сфери. Можна солідаризуватися з думкою Є. Свєрстюка про те, що за умов антиукраїнської влади (згадаймо зловісний мовний закон Ківалова–Колісниченка) необхідно повернутися до досвіду ХІХ ст., тобто до самоорганізації української інтелігенції в обороні національних прав, до

створення громад, товариств, братств, гуртків. Треба добиватися від влади протекціонізму щодо української національної культури з тим, щоб не допустити нової «духовної колонізації» України.

Досвід засвідчує, що відродження української нації, утвердження української ідентичності можливі лише на духовних і морально-релігійних цінностях нашого народу. Маємо пам'ятати, що нація, в якій нівелюються власні духовні цінності, приречена на самознищення. Воскресіння національного духу, формування національної самосвідомості можливі на ґрунті національної ідеї, сповідування і реалізація якої сприяє осмисленню історичної місії української нації, її держави.

Колосальна роль у дослідженні та утвердженні української духовності належить українознавству. Саме українознавство є складовою духовної культури українського народу, яке, створюючи науковий образ України та українства, формує національні цінності, активно впливає на духовний світ українського народу, його духовні потреби. Ісус Христос заповідав (Євангеліє від Матфея 5:3): «Щасливі, що усвідомлюють свої духовні потреби» [1]. Наше завдання – допомагати суспільству, насамперед молоді, формувати здорові потреби, раціонально визначати індекс їхніх пріоритетів. З-поміж проблем, які потребують подальшого дослідження в контексті українознавства, можна назвати такі: українознавчий вимір духовності; духовність як складова етногенезу українського народу; вплив християнства на духовний світ українців; українська духовність на тлі княжої та козацько-гетьманської доби; відрубність української культури і її духовного осердя; трагічні наслідки масових репресій і голодоморів для української духовності; протистояння духовній агресії проти України в умовах глобалізації; українська духовність як чинник модернізації українського суспільства; вплив релігії на національну духовність і релігійний образ української духовності на тлі багатоконфесійності та ін. Окремого розгляду заслуговує традиційна роль української жінки, матері у збереженні та збагаченні духовності нації, у вихованні дітей і захисті суспільної моралі. Не можна закривати очі на те, що ця роль за останнє півстоліття помітно похитнулася. Цей аспект нагадує необхідність утверджувати у суспільстві певні морально-етичні імперативи, своєрідні правила, вимоги і заборони, частина яких пов'язана із християнськими заповідями, а переступ через які має викликати суспільний осуд. Надзвичайно актуальною з погляду духовності є проблема утвердження української ідентичності, соборності і єдності українського народу. Як зазначав Юрій Мушкетик, єдність українства потрібна, щоб відродитися як унікальна цілісність на основі рідної мови, культури, традицій, національної гідності, правдивої історії, національної ідеї. Нарешті, гостро стоїть ще одна проблема – духовність повсякденного життя. Йдеться про глибинні зміни, яких зазнає житло, побут, обрядовість жителів міст, містечок і сіл під впливом сучасної науково-технологічної та кібернетичної цивілізації, що веде до ігнорування або й до забуття народної культури, від чого застерігає М.Гримич [4].

Звичайно, нині українознавство переживає не найкращі часи. Політика «безукраїння» не оминула українознавства, діяльності ННДІУВІ,

зокрема припинено прийом в аспірантуру зі спеціальності «українознавство», згорнуто роботу спеціалізованих учених рад по захисту докторських і кандидатських дисертацій. Сучасні валуєви вдаються до ганебних і підступних методів боротьби з українознавством, до заборон, цькування, переслідувань. Однак не треба боятися цькування, ударів у спину. Часи змінюються. Згадаймо східну мудрість: «Якщо тобі плюють у спину – значить, ти попереду». Можна цілковито солідаризуватися з думкою академіка П. Кононенка, що світосайною енергією на шляху духовного одужання суспільства має стати «наснажене національною ідеєю українознавство – наукова інтегративна система любові і знань про Україну та світове українство в усій повноті їх часопросторового розвитку й культурного поступу» [22, 11]. Всілякої підтримки заслуговує зростаючий інтерес молоді до українознавства, традиційної народної культури українського народу на тлі ослаблення впливу маскультури. Насамкінець, дуже важливо, щоб влада і суспільство чітко усвідомили, що нинішня економічна криза – це наслідок наслідків кризи духовної, кризи ідеалів, втрати духовних орієнтирів, а це означає, що вихід із неї треба шукати у сфері культури і духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія. – К., 2009.
2. Бобіна О.В. Історіографія історії України. – Миколаїв: УДМТУ, 2002. – 24 с.
3. Горенко Л.І. Методологічні та історичні детермінанти культурологічних концепцій Я.С.Калакура // Зб. наук. праць ННДІУВІ. – К., 2012. – Т.ХХХ. – С.35–47.
4. Гримич М.В. Народна культура українців: життєвий цикл людини. – К.: Дуліби, 2012.
5. Даниленко І. Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 15–20.
6. Дзюба І. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка // Сучасність. – 2004. – №7–8. – С. 52–68.
7. Дзюба І.М. Між культурою і політикою. – К.: Сфера, 1998. – 378 с.
8. Драгоманов М. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К.: Либідь, 1991. – 682 с.
9. Дровозюк С.І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20–30-х рр. ХХ століття. Історіографічний нарис. – Вінниця, 2005. – 363 с.
10. Дудченко В.С. Ненасилля як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: філософський аналіз. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 160 с.
11. Духовне оновлення суспільства / В.П.Андрущенко, Є.М.Бабосов, Л.В.Губерський та ін. – К.: Либідь, 1990. – 200 с.
12. Духовність особистості: методологія, теорія і практика // Зб. наук. праць. Східноукраїнський НУ ім. Володимира Даля / Гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ, 2008.
13. Жидков В.С., Соколов К.Б. Культурная политика России: теория и история. – М.: Академический проект, 2001. – 592 с.
14. Ісаєвич Я.Д. Українська культура в середньовіччі і на світанку нової доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип.1. – С.106–115.
15. Історія української культури. У 5 томах. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1. – 1136 с.
16. Історія української культури / За заг. ред. І.Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
17. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. – Вид. 6-е, доп. / С.М.Клапчук, Я.С.Калакура та ін. – К.: Знання-Прес, 2007. – 358 с.
18. Калакура Я.С. Українознавчий погляд на парадигму «Русского мира» та її небезпеки для України // Українознавство. – 2011. – № 3. – С. 168–176.
19. Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції. – Х.: ХДАК, 2008. – 288 с.
20. Колісник І.І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей // УІЖ. – 2001. – №1. – С. 26–37.
21. Колісник О.П. Ступені духовності та психічні механізми саморозвитку особистості // Ментальність, духовність. Саморозвиток особистості. – Луцьк, 1994. – Ч.1. – С. 349–392.
22. Кононенко П. Культура. Українська культура: стан, проблеми, перспективи // Українознавство. – 2012. – №4. – С. 6–13.
23. Корбуш Ю.О. Українські діаспорні мислителі: проблеми духовності // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип 8. – С. 251–253.
24. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура. – К., 2007. – 584 с.
25. Костина А.В., Гудима Т.М. Культурная политика современной России. – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2010. – 240 с.
26. Крисаченко В.С. Християнство на теренах Давньої України: від апостола Андрія до князя Володимира. – К.: МП «Леся», 2012. – 650 с.
27. Культура українського народу: Навч. посіб. / Русанівський В.М., Вервес Г.Д. та ін. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
28. Культурная политика России. История и современность. Два взгляда на одну проблему / Отв. ред. И.А.Бутенко, К.Э.Разлогов. – М.: Либерея, 1998. – 296 с.
29. Лисяк-Рудницький І. Дискусійні виступи на міжнародному історичному конгресі // Історичне есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.2.
30. Маценко Ж.М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання. – К.: Освіта України, 2007. – 100 с. та ін.
31. Медвідь Ф. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації // Політичний менеджмент. – 2005. – №4. – С.167–175.
32. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології // Зб. наук. праць. – К., 2011. – 480 с.
33. Носенко Е.Д. Культурно-психологічні проблеми інтеграції України в Європейське співтовариство // Грані. – 1999. – № 2(4). – С.59.
34. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
35. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – К.–Тернопіль: Світ знань, 2000. – 448 с.
36. Семчишин М. Тисяча років української культури. – К.: Фенікс, 1993. – 559 с.
37. Слободянюк Д. Ідеї православної антропології Памфіла Юркевича і актуальні проблеми формування моральної особистості // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С.168–173.
38. Словник символів культури України: Навч. посіб. / За ред. В.П.Коцура. – К.: Міленіум, 2002. – 288 с.
39. Слюсаревський М.М. Український менталітет: Ретроспективи і перспективи. – К.: Гнозис, 1998. – 234 с.
40. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій А.Д.Бичко та ін. – К.: Либідь, 1992. – 390 с.
41. Удод О.А. Історія: осягнення духовності. – К.: Генеза, 2001. – 191 с.
42. Українська культура: Історія і сучасність: Навч. посіб. – Львів: Світ, 1994. – 450 с.
43. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / Під ред. М.Заковича. – К.: Знання, 2000. – 611 с.
44. Франко І. Що таке поступ? // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т.45. – С.300–348.
45. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 128 с.
46. Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія української культури: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 264 с.
47. Шлемкевич М. Загублена українська людина (1954). – К.: МП «Фенікс», 1992. – С.97–113.
48. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Тансон, 1997. – 237 с.
49. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. – Вид. друге. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

50. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини, згідно вчення слова Божого: Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

51. Янів В. Релігійність українців з етнопсихологічного погляду // Основа. – 1995. – №18 (6). – С.155.

52. Knaflewska J., Kot W. Księga kultury polskiej: kultura i nauka: ilustrowana encyclopedia tematyczna. – Wrocław: Wyd. Publicat, 2007. – 860 s.

53. Pwłuczuk W. Ukraina / Polityka i mistyka. – Krakow, 1998. – 349 s.

Ярослав Калакура

Украинская духовность: историографическое измерение

Аннотация. Рассматриваются современное состояние и динамика наращивания знаний об истоках, основных этапах формирования, сущности и структуре украинской духовности как интегральном проявлении духовной культуры украинского народа, его ценностных ориентиров. Показано, что украинская духовная культура выступает как междисциплинарная научная и прикладная проблема, которая может быть наиболее основательно, системно и всесторонне исследована в контексте украинознания как интегрированной системы знаний об Украине и украинстве.

Выявлены некоторые пробелы и выделены недостаточно исследованные аспекты проблемы, изложен ряд предложений о дальнейшем ее изучении и внедрении результатов в практику воспитательной работы в системе образования, науки и средств массовой информации.

Ключевые слова: историография, духовность, украинская духовность, духовная культура, украинознание, формирование духовности, структура духовности, кризис духовности, духовные традиции, стратегия духовности.

Yaroslav Kalakura

Ukrainian spirituality: historiographical dimension

Annotation. The modern state and dynamics of knowledge building about the origins, the main formation stages, the nature and structure of Ukrainian spirituality as integral detection of spiritual culture of the Ukrainian people and their value systems is viewed in the article. It is shown that the Ukrainian spiritual culture acts as an interdisciplinary scientific and applied problem, which may be the most thoroughly, systematically and comprehensively investigated in the context of Ukrainian studies as an integrated system of knowledge about Ukraine and the Ukrainians.

Some of the bottle necks are shown and aspects of the problem that were not investigated well are distinguished. Chain of proposals for further study and implementation of its results into practice educational work in education, science and the media are given.

Key words: historiography, spirituality, Ukrainian spirituality, spiritual culture, Ukrainian studies, formation of spirituality, structure, spirituality, spiritual crisis, spiritual traditions, the strategy of spirituality.